

A POSZTMODERN JÁTÉKA A TÖRTÉNETÍRÁSSAL: A TÖRTÉNETTUDOMÁNY HELYZETE A GLOBALIZMUS KORSZAKÁBAN

Gyáni Gábor: *Nemzeti vagy transznacionális történelem*

■ Gyáni Gábor *Nemzeti vagy transznacionális történelem* című könyve 2018-ben jelent meg a Kalligram Könyvkiadó gondozásában, Budapesten. A szerző 1982-től a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében dolgozik, jelenleg az MTA rendes tagja, emellett az ELTE és a CEU professzora.

„A sürgősen megválaszolendő kérdés valójában így szól: kiszabandítható-e a történetírás egésze vagy legalábbis a meghatározó része abból a 19. században neki szánt kalandból, amely nemzeti tudat miszisztóit ír elő számára egyedüli kötelesség gyanánt” (367.) – teszi fel Gyáni Gábor új történelemelméleti könyvében műve egyik alapkérdését. A történész a történetírás történetének azt a folyamatát vizsgálja, amelynek során a 19. században megszületett nemzeti történetírások fokozatosan elindultak a nemzet feletti, nemzetközi történeti diskurzus irányába. Művében gondolati áramlatokról, egyéni és csoportos tudományos életutakról esik szó, amelyek során kísérlet történt a nemzeti történeti gondolkodás meghaladására, a transznacionális történeti szemlélet felé. Művében nem szorítkozik kizárólag historiográfiai témákra: vizsgálja a törté-

netírás szerepét a 19. században, a nemzetállamok születésének korszakában, amellyel párhuzamosan alakultak ki Európában a modern társadalmak, alkotmányos-liberális államok és a kapitalista gazdasági rendszerek.

A szerző korábban is foglalkozott a történetírás elméleti kérdéseivel, a történeti diskurzus változásaival, a hagyományos történetírás elméleti problémáival, nacionalizmuselméletekkel, valamint a posztmodern történetírás helyzetével – utaljunk a *Posztmodern kánon* és az *Elveszített múlt* című munkáira. Az e kötetbe foglalt tanulmányok egy része már korábban megjelent más, már korábban kiadott folyóiratokban és könyvekben, például a *Kulturális nacionalizmus és a tudományok: a történetírás példája* tanulmány a *Nemzet és tudomány Magyarországon a 19. században* című kötetben,¹ a *Transznacionális történelem, birodalmi múlt* írás pedig a *Párhuzamos nemzetépítés, konfliktusos együttélés. Birodalmak és nemzetállamok a közép-európai régióban (1848–1938)* című kötetben olvasható.² A szerző más, a könyvben már megjelent, történelemelméleti kérdésekkel foglalkozó cikkeit meg lehet találni a

Századok és a Korunk hasábjain. A Századok 2013-as januári számában publikálták Gyáni Gábor *A posztmodern és a magyarországi történetírás* című tanulmányát,³ majd a 2016-os májusi számban *Professzionalizáció és nemzeti öntudat. A Századok első évei* írását.⁴ A kolozsvári *Korunk* 2015 szeptemberében közölte a szerző *Az idegen – a modernitás szimptomája* című fogalomtörténeti tanulmányát.⁵ Ugyanakkor a kötet tartalmaz számos első publikációs tanulmányt, ilyen például a szerző egy másik, fogalomtörténeti műve, a *Flânerie (kószálás): a várostörténet kulcsfogalma*.

A mű négy nagy részre oszlik: *A nemzeti történeti kánon, Államtörténet vagy struktúratörténet, Utak a transznacionális történelemhez, Hazai körkép*.

A mű egyik alapgondolatát Gyáni már a *Bevezetésben* ismerteti: a történészek általában egy adott nemzet, ország történelme iránt érdeklődnek, kutatásaik viszont nélkülözik egy másik nemzet történelmének felhasználását, kevés még a transznacionális szellemben íródott történeti mű. A könyvnek nem célja, hogy meghatározza, pontosan mi is a transznacionális történetírás, hiszen a „kérdés ma még jószerivel megválaszolhatatlan” (11.). A mű nem vádirat, nem vitairat a nemzeti történetírás képviselőivel szemben – még ha néha a szerző elég erős kritikát fogalmaz meg a „mélyen a nemzeti hagyományban” (11.) élő történészek koncepciójával szemben –, sőt, kijelenti: „Én magam semmiképp sem törnék pálcát a nemzetéhez továbbra is ragaszkodó történetírás felett” (12.). A szerző célja csupán az, hogy bebizonyítsa, a transznacionális szemlélet szintén teljes értékű tudományos törekvés a kortárs történetírásban.

A történész fogalomrendszerének alapjait a *Kánon, ellenkánon és politikai megfelelés* című fejezetben mutatja be (a tanulmány korábban már megjelent⁶ a Dénes Iván Zoltán szerkesztette *A magyar történetírás kánonjai* című kötetben). Erre azért van szükség, mert a szerző kulcsfogalma, a *kánon* alapvetően, elsősorban nem a történetírás terminológiájához tartozik: „A kánon fogalma a szent szövegek hagyományozásának sajátos esete, amikor a szöveg formai változtathatatlansága képezi a fő szabályt” (15.). Gyáni viszont az eredetileg vallási környezetben használt fogalmat kiemeli eredeti kontextusából, és a történelemelmélet szövegkörnyezetébe illeszti, vizsgálja a történetírás és a kánonhagyományozás közötti kapcsolatot. Szerinte a kánon (ami a forma és a tartalom nagyfokú rögzítettségével egyenlő) ellentétes fogalom a történetiség (ami a változás képzetét sugallja) gondolatával szemben, tehát elméletben a két fogalom nem fér meg egymás mellett. Ugyanakkor jelzi: a történész nem függetlenítheti magát a kánonhagyományozás jelenségétől teljesen, hiszen a modern, szakszerű történetírás is nemzeti tudományként jelent meg a 19. században, amelyet a nemzeti kánon hatott át. Alapjában véve politikai és társadalmi elvárás irányult a történészek felé, hogy nemzeti történelmet írjanak. A Leopold von Ranke által megalapozott szakszerű történetírásnak tehát része a nemzeti kánon is.

A fejezet ismerteti a kánon kérdéséről folyó diskurzust, amely négy különböző kánont tart számon: nyílt kánon, nyílt ellenkánon, negatív kánon, lappangó kánon. A nyílt kánon meghatározza, hogy milyen tulajdonságokkal kell

rendelkeznie egy történeti műnek ahhoz, hogy tudományosnak lehessen tekinteni. Az ellenkánon le akarja váltani a nyílt kánont, azonban szerkezetében hűen másolja azt. A negatív kánon akkor jön létre, amikor a nyílt kánon vagy ellenkánon egyes elemeit megtagadja, és úgy kerül hatalomra. A lappangó kánon az, ami kiszorul a nyílt kánonból, de olvasói igény van rá. Az itt bemutatott kánonfogalmak a mű alapfogalmai, mivel ezek a munka későbbi részében is visszaköszönnek.

A *Kulturális nacionalizmus és modernitás* fejezetben a szerző a nacionalizmus és a modernitás közötti kapcsolatot vizsgálja. Ernst Gellner, Max Weber, Szűcs Jenő, Liah Greenfeld, Michael Mann, valamint Charles Taylor műveinek elemzésén keresztül mutatja be a téma bonyolult természetét. Abból a szemléletből indul ki, hogy a nemzet és a nacionalizmus modern jelenség, és ebben a kérdésben egyetértés uralkodik. Példának Ernst Gellnert említi, aki szerint az a fajta munkamegosztás, amelyben a társadalom egyes tagjai (az írástudók) jogilag egyenlők, kedvez a nacionalista mozgalmak érvényesülésének. A szerző ebből azt a következtetést vonja le, hogy Gellner szemléletében az iparosodás, a kulturális homogenizáció és a modernitás a nacionalizmussal összefüggő jelenségek. Ezen összefüggés kérdését vizsgálja más szerzők művein keresztül, bemutatva az eltérő álláspontokat. A fejezet végén Gyáni Gábor arra a következtetésre jut, hogy nincsenek megnyugtató megállapítások arra nézve, hogy milyen kapcsolat fűzi egymáshoz a nacionalizmust és a modernitást. Szerinte a nacionalizmussal kapcsolatban nem lehet megfogalmazni egy egységes elméletet, ezért arra van szük-

ség, hogy összehasonlítsuk a különböző transznacionális elméleteket. Ugyanilyen összehasonlító módszerrel él a szerző a *Kulturális nacionalizmus és a tudományok: a történetírás példája* fejezetben, amelyben azt vizsgálja, hogy a történeteseknek milyen feladata volt a nemzeti tudat kialakításában.

A *történetírás és a történelemtanítás konfliktusa* című fejezetben a szerző arra a kérdésre keresi a választ, hogy a történetírás inkább megértő vagy magyarázó tudománynak számít. Ennek kapcsán a különböző gondolati áramlatokat veszi vizsgálat alá, és két eltérő válaszlehetőséget vet fel, például a historizmus a történelmi múlt megértésjellegű megismerését hirdeti és gyakorolja, míg a szcientikus irányba továbbhaladó történetírás a magyarázatot helyezi előtérbe a történeti megismerés preferált módjaként. A megértés-központú megközelítés esemény- és személycentrikus, míg a magyarázat központú történetírás a személytelen erők, a struktúrák bemutatását tartja fontosnak. A megértő megközelítés az elbeszélő beszédmódot helyezi előtérbe. Gyáni Gábor szerint ebből egyenesen következik a történelemtanítás és a történetírás konfliktusa, hiszen a történelemtanítás számára inkább a megértő, esemény- és személyközpontú történetírás felel meg. Maga a történelemtanítás szerepe is inkább eredendően az állampolgári nevelés szolgálatában áll, amelynek feladata bizonyos értékek közvetítése széles tömegek számára, célja az identitásképzés. A szerző példaként a 18–19. századi Habsburg Birodalom oktatási rendszerét hozza fel, amelynek esetében míg felekezeti kézben volt az oktatás, addig az iskolákban „*egyetemes*” törté-

nelmet oktattak, azonban 1777-től kezdve, az állami szabályozás következtében a történelemtanítás célja a birodalom iránti lojalitás megteremtése volt. Ettől kezdve hazai történelmet oktattak az iskolákban. 1867 után az iskolákban nemzeti és egyetemes történelmet is oktattak. A szerző szerint ellentét van a történelmi tudást állandóan frissítő tudományosság és az iskolai történelemtanítás között, mely mégiscsak egy adott történelmi kánonra épül.

A nemzeti versus transznacionális történetírás címet viselő fejezet a Habsburg Birodalom történelmének kutatása kapcsán szemlélteti a transznacionális történetírás előnyeit (hiszen egy birodalom kutatásának tovább kell terjednie a szűk nemzeti feltételeken).

Az *Államtörténet vagy struktúratörténet* című rész olyan egyéni vagy csoportos szellemi kezdeményezésekről számol be (Mályusz Elemér, Szűcs Jenő, Ránki György, Hajnal István Kör) amelyek a kánonpluralizmus, a struktúratörténet-írás és a nemzetközi beágyazottság közötti összefüggést szemléltetik, például Ránki György 1989-et megelőzően azért tudott nemzetközi téren ismertté válni, mert gazdaság- és struktúratörténettel foglalkozott, ami akkoriban nemzetközi történelmi diskurzusból divatos volt.

Az *Utak a transznacionális történelemhez* című rész a transznacionális történetírás előnyeit mutatja be több különböző téma kutatásának esetében (mint például a társadalmi erőszak, a család fogalmának története, kószálás mint várostörténelmi fogalom).

A *Hazai körkép* a közelmúltbeli és a jelenkori magyar történetírás helyzetével foglalkozik. A *hazai*

történetírás nemzetközi beágyazottsága – egykor és most fejezet igen lesújtó képet fest a magyar történetírás helyzetéről: „a magyar történetírás nem korábbi önmagához, hanem a globalizálódó tudományos élet lehetőségeihez képest alulteljesít a nemzetközi tudományosságban való részvételt illetően” (357.). A szerző „*nemzetközi beágyazottsága*” alatt a kutatók külföldi kapcsolataira, a történészek munkáinak nemzetközi használatára gondol. Amellett érvel, hogy a nemzetközi vérkeringésbe való bekerülésnek egyik feltétele az angol nyelvű cikkek publikálása, példának Szűcs Jenő esetét hozza fel, akinek nemzettel és nacionalizmussal kapcsolatos elméletei megfeleltek az akkori nemzetközi diskurzusnak, de mivel Szűcs Jenő cikkei csak magyarul és németül jelentek meg, ezért a történésznek nem sikerült nemzetközi téren ismertté válnia. A szerző szerint a magyar történetírásban a történetírói kozmopolitizmus kis jelenléte azzal magyarázható, hogy ma is kevés olyan magyar történész van, aki meg tud felelni a nemzetközi elvárásoknak.

A *pszichohistória-írás magyar fejleményei* című tanulmány abból a problémából indul ki, hogy a pszichohistória-írást általában a történészek gyanúval kezelik, a tudományos pszichológiai tudás hasznosítása a történettudományban nem számít bevett gyakorlatnak. Példaként a neves történészt, Kosáry Domokost hozza fel, aki elviekben is elzárkózott a pszichológiai tudás történelmi munkákban való felhasználásától. Kosáry Domokos ugyan nem utasította el teljesen az interdiszciplináris megközelítést, de a *Széchenyi Döblingben* című műve esetében úgy nyilatko-

zott, nem érezte szükségesnek, hogy ilyen jellegű tudást felhasználjon, hiszen tartózkodott olyan kérdések tárgyalásától, amelyek túlmennek a kompetenciáján. Valóban, a neves biográfus Széchenyi életéről szóló művének bevezetőjében ki is jelenti, hogy ő elsősorban politikai, és nem személyi szempontból akarta megközelíteni Széchenyi döblingi tevékenységét: „Mindennek elsősorban politikai, sőt nemzetközi és nem annyira személyi mozzanatait próbáljuk itt sorra venni, bár bizonyos fokig, elkerülhetetlenül, beszélnünk kell az utóbbiakról is.”⁷ Gyáni Gábor ezen a ponton bírálja Kosáry Domokost: szerinte az a tény, hogy ekkoriban gróf Széchenyi István egy elmeegógyintézet lakója volt, már önmagában egy pszichobiográfiai értelmezés után kiált. Ezzel szemben viszont komoly érv lehetne egy inkább politikatörténetet preferáló történész részéről, hogy a reformkorszakot meghatározó Széchenyi István utolsó éveit bemutató könyvnek nem föltétlenül egy magánember lelkivilágával, hanem inkább utolsó politikai kísérletével érdemes foglalkoznia. Politikai történettudományi szempontból éppen az az érdekes, hogy az önkényuralom korszakában, a szabadságharcot követő években Széchenyi hogyan volt képes befolyásolni a döblingi elmeegógyintézetből a nemzetközi politikát. Itt viszont felmerül az a kérdés, hogy vajon mennyire választható szét gróf Széchenyi István mint politikus, értelmiség és mint érző, szenvedő, önvádban fuldokló, esendő ember. A válasz az, hogy semennyire, mert a közéletben sem mindig racionális szempontok alapján döntenek a politikusok, hanem időnként ösztöneikre, megérzéseikre, személyes

frusztrációikra hagyatkoznak, így érdemes egy politikatörténeti műnek a korszakot meghatározó politikai szereplők személyiségével is foglalkoznia. Kiváltképp Széchenyi esetében, akinek szellemi állapotát tekintve felmerül néhány kérdés. Egyáltalán mi lehet az az esemény, amely hatására egy ilyen zseni összeomolhat, és elmeegógyintézetbe kerül? Minek a hatására lép újra a cselekvés útjára? Széchenyi mennyire lehetett beteg, mennyire volt cselekvőképes? Kosáry Domokos, bár elsősorban biográfiai, politikatörténeti művet szeretett volna írni Széchenyiről, de ahhoz, hogy az olvasó jobban megértse a gróf önkényuralom idején tanúsított viselkedését, döntéseinek okait, kénytelen volt művében időnként kitérni a gróf lélektani változásaira és a helyzetével kapcsolatban felmerülő kérdésekre. A biográfus művében tisztázza: Széchenyi az 1848. augusztus 31-ei ultimátum hatására omlott össze,⁸ majd az 1856-os párizsi békekonferencia hatására (amivel együtt az orosz–osztrák szövetség felbomlott, Ausztria külpolitikai helyzete megingott) lépett a föleszmélés útjára, amit első tollpróbája jelez.⁹ Ami pedig a gróf szellemi állapotát illeti: az 1850-es évek közepére szellemi állapota fokozatosan javult, ekkorra már nem voltak dühöngési rohamai sem.¹⁰ Kosáry Domokos könyvének azon részei, amelyek a gróf lelkiállapotával foglalkoznak, és amelyek választ adnak arra, hogy ez időszakban mennyire volt Széchenyi cselekvőképes, igazolják Gyáni Gábor tanulmánya végén megfogalmazott konklúzióját. E szerint „Égetően nagy szükség van viszont a pszichohistóriai belátások és fogalmi eszközök gyümölcsöztetésére akkor, midőn az emberi cselekvőség

(human és/vagy historical agency) kérdése kerül a humán és társadalomtudományi gondolkodást ma leginkább foglalkoztató problémák középpontjába.” (384.)

A „posztmodern elsősorban a (történeti) ismeretről való tudásnak felel meg, amely azt tudakolja: mi módon keletkezik a tudományos tudás, és milyen funkciót tölt be a történeti tudat a különféle csoport-identitások megteremtésében és életetésében” (414.) – határozza meg Gyáni Gábor a posztmodern fogalmát *A posztmodern és a magyarországi történetírás* című tanulmányában. Ebben arra a kérdésre keresi a választ, hogy ennek az elméleti tudásnak milyen a helyzete a magyar történettudományban, és hogy a posztmodernnek milyen hatásai vannak a történetírásra. És a posztmodern magyarországi helyzetét tekintve nem túl vidám hangot üt meg: „*A magyarországi történeti gondolkodást alig érintette meg ez ideig a posztmodern elméleti hatása. Talán éppen azért alakult így a dolog, mert nem létezik Magyarországon érdemi történetelméleti kutatás és gondolkodás.*” (416.) A történetelméleti kutatás magyarországi helyzetét elemezve a szerző még ennél is kritikusabb hangnemet használ: „*A magyarországi történetírásban olykor szinte sikk az elméleti kérdésekkel szembeni közömbösség és az elméleti tudatlanság fitogtatása*” (416–417.). Gyáni Gábor kivételnek említi Heller Ágnes és John Lukács munkáját, szerinte a magyarországi történetírásban a legtöbb reakció a posztmodern kihívásra lesajnáló, megvető, kritikus. A műben a szerző összehasonlítja a nemzetközi történetírói diskurzus reakcióit a magyarországi reakciókkal, és arra a következtetésre jut, hogy míg sokkal vál-

tozatosabb reakciók érkeztek a poszt-modernre nemzetközi részről, addig a magyar történetírásban még mindig a negatív hozzáállás a domináns. Jelzi: ugyan Nyugaton is vannak ellenszenves reakciók a posztmodern kihívással szemben, de jelentős számban vannak olyan történészek is, akik hajlandóak elmerülni a posztmodern szakirodalomban, hogy megfogalmazhassák kritikájukat ezzel az elméleti megközelítéssel szemben, vagy hogy tanuljanak belőle. Ezen a ponton kritikaként lehetne felvetni Gyáni Gáborral szemben, hogy nem elég megértő a magyar történetírással szemben. Hiszen a posztmodern szellemiség elsősorban az 1960-as évektől Nyugaton kezdett el kibontakozni, a nyelvi fordulat (linguistic turn) is csak az 1970-es, 1980-as években kezdett el hatni a társadalomtudományokra, a történetírásra.¹¹ Márpedig így nem sok esélye lehetett a posztmodern gondolatnak gyökeret verni a magyar történetírásban, amelynek helyzetét meghatározta 1989 előtt, hogy a vasfüggöny korlátozta érintkezését a nyugati történetírói diskurzussal. Erről a helyzetről maga Gyáni Gábor is panaszkodik művében: „csak később, harmincnégy éves koromban nyertem először ösztöndíjat, mellyel külföldre (nyugatra, pontosan az Egyesült Államokba) utazhattam hosszabb időre. Addig természetesen egyetlen külföldi historikust sem ismertem személyesen.” (355.)

A posztmodern és a magyarországi történetírás című fejezet alapállítása az, hogy Magyarországon a kutató, empiricista történészek részéről a posztmodern felé irányuló, elméleti és gyakorlati érdeklődés visszafogott, esetenként az erős el-lenszenv is megnyilatkozik. Ez utóbbira a szerző négy¹² történészt

hoz fel példának, akiket lábjegyzetben említ meg. Gyáni épp árnyalja annyival a magyar történetírásról festett komor képet, hogy tanulmányában jelzi, hogy Magyarországon vannak olyan középutas, elméletbarát történészek is, akik nem utasítják el egyből a posztmodernizmust, és hajlandóak vele valamilyen szinten megismerkedni, példának Romsics Ignácot hozza fel. Ezután a szerző a magyar történetírásból azokat a történészeket mutatja be, akik empirikus kutatómunkájukban egyet-mást érvényesítettek a szkeptikus episztemológia posztmodernként számon tartott tanaiból, példának Romsics Gergelyt, Majtényi Györgyöt, Apor Pétert, Horváth Sándort említi. A tanulmány epilógusában arra a következtetésre jut Gyáni, hogy a posztmodernizmus, a posztmodern-kritika több szinten is hatott a történészekre. Egyrészt több témával is megajándékozta a történetírást, másrészt a „posztmodern közvetett hatásaként tudható be továbbá, hogy széles körben igény mutatkozik a forrásoknak a hagyományos forráskritikán túlmutató, ha nem is éppen a helyett alkalmazott dekódolásra: ez utóbbi hozhatja csupán felszínre a forrásadatokban rejlő valamikori jelentéseket” (434.). A tanulmány 2013-ban komoly vitát váltott ki: három, a tanulmányban is megnevezett történész „*levélfélében*” vitatta a szerző kortárs magyar történetírásról alkotott képét,¹³ amire Gyáni „*válaszfélében*” reagált.¹⁴

A szerző már a bevezetőben jelzi a transznacionális szemlélet egyik fontos előnyét, állítása sze-

rint az mentes a nacionalista előítéletektől (11.). Ez bizonyos mértékben igazolható, de Gyáni Gábor nem néz szembe a történetírást befolyásoló transznacionalista nézőpontok más irányú, nem nacionalista előítéleteivel. Hasonló hibába esnek a dogmatikus katolikus történétírók az ellenreformáció korában, vagy marxista-leninista történétírók a totalitárius rendszerekben. Másrészt kérdés, hogy egy történész, történétíró mennyire képes elszakadni az előítéleteitől.

A *Nemzeti vagy transznacionális történelem* című mű a szerző történelemelméleti munkásságát gazdagítja, a *Posztmodern kánon* és az *Elveszített múlt* könyveihez hasonlóan, a történész e munkája is a kortárs történetírás dilemmáit feszegeti.

„Számomra axióma volt és maradt mindmáig, hogy a jó, helyesebben a probléma-érzékeny történész műveltsége semmiképp sem szűkül csak a nemzeti paradigma szempontjából fontos történeti diskurzus anyagára” (367.) – fogalmazza meg Gyáni Gábor új könyvében egyik fontos történész alapelvét, és egyben a könyv egyik fontos üzenetét: egy történész többet megláthat a múltból, ha képes nemzeti szemszögén túllépni. A könyv első sorban történészeknek, szakmabelieknek szól, ezért nyelvezete a nem szakmabeli közönség számára nehezen érthető. A kötet inkább azokat szólítja meg, akik érdeklődnek a történelemelméleti kérdések iránt, és tanulságos lehet azok számára, akik egy új típusú, transznacionális történelemszemlélet felé érdeklődnek.

Bartos-Elekes Imre

■ JEGYZETEK

1. Gyáni Gábor: *Kulturális nacionalizmus és a tudományok: a történetírás példája. A történetiség fogalma a nacionalizmuselméletek tükrében*. In: Szilágyi Adrienn – Bollók Ádám (szerk.): *Nemzet és tudomány Magyarországon a 19. században*. MTA BTK Történettudományi Intézet, Bp., 2017. 11–26.

2. Gyáni Gábor: *Transznacionális történelem, birodalmi múlt*. In: Szarka László (szerk.): *Párhuzamos nemzetépítés, konfliktusos együttélés. Birodalmak és nemzetállamok a közép-európai régióban (1848–1938)*. Országház, Bp., 2017. 9–17.
3. Uő: *A posztmodern és a magyarországi történetírás*. *Századok* 2013. 1. sz. 177–188.
4. Uő: *Professzionalizáció és nemzeti öntudat. A Századok első évei*. *Századok* 2016. 5. sz. 1103–1116.
5. Uő: *Az idegen – a modernitás szimptomája*. *Korunk* 2015. 9. sz. 50–56.
6. Uő: *Kánon, ellenkánon és politikai megfelelés*. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *A magyar történetírás kánonjai*. Ráció, Bp., 2015. 19–39.
7. Kosáry Domokos: *Széchenyi Döblingben*. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1981. 6.
8. Uo. 35.
9. Uo. 61–72.
10. Uo. 117.
11. Ernst Breisach: *Historiográfia*. Osiris Kiadó, Bp., 2004. 340–345.
12. E tanulmány korábbi változatában még csak hármat említ a szerző, ott részletesebben foglalkozik velük. Gyáni Gábor: *A posztmodern és a magyarországi történetírás*. *Századok* 2013. 1. sz. 178–180.
13. Hermann Róbert – Karsai László – Pritz Pál: *Levélféle Gyáni Gábornak*. *Századok* 2013. 3. sz. 793–801
14. Gyáni Gábor: *Válaszféle a „Levélféle”-re*. *Századok* 2013. 3. sz. 801–803.

